

YAHYO G‘ULOMOVNING O‘ZBEKISTON ARXELOGIYASI RIVOJIGA QO‘SHGAN ILMIY MEROSI

Ma’murova Sarviniso Kamoliddin qizi

Farg’ona Davlat Universiteti Tarix fakulteti Tarix yo’nalishi 23.71guruh talabasi

sarvinisomamuroba@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada atoqli o‘zbek arxeologi, akademik Yahyo G‘ulomovich G‘ulomovning O‘zbekiston arxeologiya fanini rivojlantirishga qo‘shgan hissasi va ilmiy merosi tahlil qilingan. Y.G‘. G‘ulomov tomonidan Xorazm vohasida, ayniqsa Qadimgi Xorazm va uning sug‘orish tarixi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar, arxeologik kashfiyotlar, ularning O‘zbekiston tarixshunosligidagi ilmiy ahamiyati hamda olimning ilmiy maktabi va shogirdlarining faoliyati yoritilgan. Maqolada olimning asarlarida ilgari surilgan nazariy qarashlar va metodologik yondashuvlar zamonaviy arxeologiya fani nuqtai nazaridan baholangan.

Kalit so‘zlar: Yahyo G‘ulomov, O‘zbekiston arxeologiyasi, Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi, sug‘orish tarixi, qadimgi Xorazm madaniyati, arxeologik maktab, qal’alar, Jonbos qal’a, Qo‘yqirilgan qal’a, toponimika.

O‘zbekiston arxeologiya fanining shakllanishi va rivojlanishida akademik Yahyo G‘ulomovich G‘ulomov (1908-1977) alohida o‘rin tutadi. U nafaqat O‘zbekiston, balki butun Markaziy Osiyo arxeologiyasining yirik vakili, qadimgi Xorazm madaniyati va sug‘orish tarixi bo‘yicha chuqur tadqiqotlar olib borgan olimdir. Y.G‘. G‘ulomov tomonidan yaratilgan ilmiy meros bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, zamonaviy tadqiqotlarda keng qo‘llanilmoqda.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi akademik Y.G‘. G‘ulomovning ilmiy faoliyatini, uning O‘zbekiston arxeologiya fani rivojiga qo‘shgan hissasini, asosiy asarlarini va metodologik yondashuvlarini tahlil qilish hamda baholashdan iborat. Bu

mavzuni o'rganish nafaqat tarixiy, balki metodologik jihatdan ham muhim bo'lib, o'zbek tarixshunosligining rivojlanish yo'llarini, milliy arxeologiya maktabining shakllanish jarayonlarini tushunish uchun katta ahamiyatga ega.

Yahyo G'ulomovich G'ulomov 1908-yilda Xiva shahrida tug'ilgan. Uning ilmiy qiziqishlari yoshlik davridan shakllanib, dastlab o'lkashunoslik va tarix fanlariga oid tadqiqotlarga jalb etilgan. 1925-1929 yillarda Toshkent ta'lim va pedagogika bilim yurtida ta'lim olgan. 1930-1940 yillar davomida u O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix institutida ilmiy xodim sifatida faoliyat yuritib boshlagan. 1941-yilda "Xorazm tarixi va madaniyati" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini, 1950-yilda esa "Xorazmning sug'orish tarixi qadimgi davrlardan hozirgi kungacha" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Y.G'. G'ulomov 1956 yilda akademik unvoniga sazovor bo'lgan. U uzoq yillar davomida O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix va arxeologiya institutida faoliyat yuritib, 1956-1959 yillarda institut direktori lavozimida ishlagan. Shuningdek, 1970-1977 yillarda O'zbekiston FA Arxeologiya sektorining rahbari lavozimida faoliyat yuritgan. Akademik G'ulomovning ilmiy merosi boy va ko'p qirrali bo'lib, uning asosiy tadqiqot yo'nalishlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Qadimgi Xorazm tarixi va madaniyati. Olimning "Qadimgi Xorazmning sug'orish tarixi" (1957), "Xorazmning irrigatsiya tarixi" (1959) asarlari bu sohada fundamental tadqiqotlar hisoblanadi. Bu asarlarda Amudaryo deltasidagi qadimgi sug'orish inshootlari, irrigatsiya tizimlarining rivojlanish bosqichlari va qadimgi dehqonchilik madaniyati atroflicha o'rganilgan.

2. Arxeologik ekspeditsiyalar. Y.G'. G'ulomov Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi tarkibida faoliyat yuritib, S.P. Tolstov bilan hamkorlikda ko'plab tadqiqotlarni amalga oshirgan. Jonbos qal'a, Qo'yqirilgan qal'a, Tuproq qal'a, Ko'zaliqir kabi yodgorliklarni o'rganishda faol ishtirok etgan. Shuningdek, mustaqil ravishda Toshkent vohasidagi arxeologik tadqiqotlarga rahbarlik qilgan.

3. Toponimika va etnografik tadqiqotlar. G'ulomov Xorazm va O'zbekistonning boshqa hududlaridagi joy nomlari, tarixiy geografiya va etnografiyasi bo'yicha ham qimmatli

ma'lumotlar to'plagan. Uning "Xorazm tarixidan lavhalar" (1941) asari bu borada muhim manba hisoblanadi.

4. Tarixiy-madaniy yodgorliklarni o'rganish va muhofaza qilish. Y.G'. G'ulomov O'zbekistonning tarixiy yodgorliklarini o'rganish, saqlash va targ'ib qilish ishlariga katta e'tibor qaratgan. U bir qator tarixiy joylarda arxeologik qazishmalar olib borish metodikasini takomillashtirishga hissa qo'shgan.

Y.G'. G'ulomovning eng muhim ilmiy yutuqlaridan biri – Xorazm vohasining qadimgi sug'orish tizimlari va madaniyatini chuqur tadqiq etishidir. Uning tadqiqotlari natijasida quyidagi muhim xulosalar chiqarilgan:

1. Sug'orish tizimlarining tarixiy bosqichlari. G'ulomov Xorazm vohasida sug'orish tizimlarining rivojlanishini bir necha tarixiy bosqichlarga bo'lib o'rgangan: ibtidoiy davr (miloddan avvalgi IV-III mingyilliklar), ilk davlat tuzilmalari davri (miloddan avvalgi II-I mingyilliklar), antik davr (miloddan avvalgi IV asr – milodiy IV asr) va o'rta asrlar davri. Har bir bosqich uchun xos bo'lgan irrigatsiya texnologiyalari, sug'orish inshootlari va ularning xususiyatlarini aniqlagan.

2. Qadimgi irrigatsiya inshootlari. G'ulomov Xorazm vohasida qadimgi kanallar, to'g'onlar, suv omborlari va boshqa gidrotexnik inshootlarni o'rganib, ularning qurilishi va ishlash prinsiplarini tiklagan. Masalan, Qo'ychetvon, Govur qal'a, Qirqqiz atrofidagi qadimgi kanallar tizimini o'rganib, miloddan avvalgi VI-IV asrlardayoq Xorazmda murakkab irrigatsiya tizimi shakllanganligi haqida xulosaga kelgan.

3. Qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik. G'ulomov arxeologik qazishmalar davomida topilgan dehqonchilik va hunarmandchilik bilan bog'liq ashyoviy dalillarni ham chuqur tahlil qilgan. Ekin turlari, qishloq xo'jaligi qurollari, keramika ishlab chiqarish, metallga ishlov berish kabi sohalaridagi tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega

Y.G'. G'ulomov o'z tadqiqotlarida kompleks yondashuvni qo'llagan olim sifatida tanilgan. Uning metodologik yondashuvlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Arxeologiya va tarixiy manbalarni uyg'unlashtirish. G'ulomov arxeologik materiallarni yozma manbalar bilan taqqoslab o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Bu yondashuv unga

qadimgi Xorazm tarixi va madaniyati haqida yanada to'liqroq tasavvur hosil qilish imkonini bergan.

2. Tabiiy-ilmiy metodlarni qo'llash. G'ulomov arxeologik tadqiqotlarda geologiya, gidrologiya, paleogeografiya kabi fanlar yutuqlaridan foydalanishga e'tibor qaratgan. Bu unga qadimgi sug'orish tizimlarini rekonstruksiya qilish imkonini bergan.

3. Etnografik materiallardan foydalanish. Olim zamonaviy etnografik materiallarni qadimgi madaniyatlarni o'rganishda qiyosiy material sifatida qo'llagan. Bu yondashuv ayniqsa an'anaviy dehqonchilik va sug'orish usullarini o'rganishda samarali bo'lgan.

Y.G'. G'ulomov o'zining ilmiy maktabini yaratgan olim sifatida ham tanilgan. Uning rahbarligida o'nlab olimlar tayyorlangan bo'lib, ular bugungi kunda O'zbekiston arxeologiya fanining yetakchi mutaxassislari hisoblanadi. Uning shogirdlari orasida A. Asqarov, R. Sulaymonov, M. Filanovich, B. Abdullaev, Y. Manilova, A. Muhammadjonov kabi olimlar bor. G'ulomov maktabining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Kompleks yondashuv. G'ulomov shogirdlariga arxeologiya, etnografiya, tarixiy geografiya va boshqa fanlarni uyg'unlikda o'rganishni o'rgatgan.

2. Mahalliy tarixiy kontekstni hisobga olish. G'ulomov o'zbekistonlik tadqiqotchilarni mahalliy tarixiy jarayonlarni keng mintaqaviy va jahon tarixi kontekstida o'rganishga undagan.

3. Dala tadqiqotlariga katta e'tibor. G'ulomov arxeologik qazishmalarni yuqori ilmiy darajada olib borish, materiallarni mukammal hujjatlashtirish va saqlash metodikasini takomillashtirgan. Bugungi kunda Y.G'. G'ulomovning ilmiy merosi O'zbekiston arxeologiya fani va tarixshunosligida o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning asarlari va metodologik yondashuvlari zamonaviy tadqiqotlarda qo'llanilmoqda:

1. Sug'orish tarixi bo'yicha tadqiqotlar. G'ulomovning Xorazm vohasidagi qadimgi sug'orish tizimlari bo'yicha xulosalari zamonaviy gidroarxeologik tadqiqotlar uchun asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda O'zbekistonda sug'orish arxeologiyasi rivojlanishida olimning ishlari muhim o'rin tutadi

2. Markaziy Osiyo sivilizatsiyasi tarixi. Gʻulomovning qadimgi Xorazm madaniyati boʻyicha tadqiqotlari Markaziy Osiyo sivilizatsiyasining shakllanishi va rivojlanishi haqidagi zamonaviy tasavvurlar uchun muhim ahamiyatga ega. 3. Madaniy meros. Gʻulomov tomonidan oʻrganilgan va saqlanishiga hissa qoʻshilgan koʻplab arxeologik yodgorliklar bugungi kunda Oʻzbekistonning muhim madaniy meros obyektlari hisoblanadi va YUNESKO roʻyxatiga kiritilgan

Xulosa. Akademik Yahyo Gʻulomovich Gʻulomov Oʻzbekiston va Markaziy Osiyo arxeologiya fanining rivojlanishiga ulkan hissa qoʻshgan olimdir. Uning ilmiy merosi quyidagi jihatlari bilan ahamiyatlidir:

1. Y.Gʻ. Gʻulomov Xorazm vohasining qadimgi sugʻorish tarixi va madaniyatini oʻrganishda fundamental tadqiqotlar olib borgan, bu sohadagi koʻplab nazariy va amaliy masalalarni hal qilishga muvaffaq boʻlgan.
2. Olim oʻz tadqiqotlarida arxeologiya, tarix, etnografiya, geografiya kabi fanlarning yutuqlarini uygʻunlikda qoʻllagan kompleks yondashuvni takomillashtirgan.
3. Gʻulomov tomonidan yaratilgan ilmiy maktab bugungi kunda ham Oʻzbekiston arxeologiya fanining rivojlanishida muhim rol oʻynamoqda, uning shogirdlari va izdoshlari ustozning anʼanalarini davom ettirmoqda.
4. Olimning asarlari va metodologik yondashuvlari zamonaviy tadqiqotlar uchun ham muhim ahamiyatga ega boʻlib, Oʻzbekiston tarixini, xususan qadimgi va oʻrta asrlar davri madaniyati, irrigatsiya tarixi va arxeologiyasini oʻrganishda keng qoʻllanilmoqda.

Akademik Gʻulomovning ilmiy merosini yanada chuqurroq oʻrganish, uning nashr etilmagan ishlarini tadqiq etish va ilmiy asarlarini zamonaviy ilmiy muomalaga kiritish Oʻzbekiston tarixshunosligining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, olimning metodologik yondashuvlarini zamonaviy arxeologik tadqiqotlarda qoʻllash va rivojlantirish ham dolzarb ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Gʻulomov Y.Gʻ. Xorazmning sugʻorish tarixi: Qadimgi davrlardan hozirgi kungacha. – Toshkent: OʻzFA nashriyoti, 1959. – 324 b.
2. Asqarov A. Akademik Yahyo Gʻulomov (hayoti va ilmiy faoliyati) // Oʻzbekiston arxeologiyasi. – 2010. – № 1. – B. 5-12.
3. Gʻulomov Y.Gʻ. Qadimgi Xorazm madaniyati va sugʻorish tarixi. – Toshkent: Fan, 1957. – 256 b.
4. Tolstov S.P., Gʻulomov Y.Gʻ. Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasining natijalarini tahlil qilish. – Toshkent: Fan, 1960. – 148 b.
5. Gʻulomov Y.Gʻ. Xorazm tarixidan lavhalar. – Toshkent: Oʻzdavnashr, 1941. – 120 b.
6. Muhammadjonov A., Gʻulomov Y.Gʻ. Oʻzbekistonda arxeologik tadqiqotlar metodikasi. – Toshkent: Fan, 1966. – 186 b.
7. Gʻulomov Y.Gʻ. Amudaryo deltasidagi qadimgi irrigatsiya izlari haqida // Oʻzbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Xabarlar. – 1954. – № 5. – B. 87-103.
8. Gʻulomov Y.Gʻ. Xorazmda qadimgi irrigatsiya inshootlari tipologiyasi // Etnografiya va arxeologiya materiallari toʻplami. – Toshkent, 1962. – B. 45-59.
9. Gʻulomov Y.Gʻ. Qadimgi Xorazm dehqonchiligi va hunarmandchiligi // Tarix va madaniyat. – Toshkent, 1963. – B. 78-96.
10. Gʻulomov Y.Gʻ. Tarixiy manbalar va arxeologik materiallar tahlili asosida qadimgi Xorazm davlatchiligi masalalari // Tarix instituti asarlari. – 1968. – № 4. – B. 34-52.